

ΣΥΜΒΟΛΗ
ΣΤΗ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ
ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗ

Όπως είναι γνωστό, οι βασικοί κώδικες πάνω στους οποίους στηρίζεται το κείμενο του Ἀριστοφάνη είναι κυρίως δύο¹: ο R (Ravennas 429, 10.-11. αἰ.) και ο V (Venetus 474, 12. αἰ.). Ο R αντιπροσωπεύει τὸ ὑπαρχέτυπο α τοῦ ὁποῖου, ὅπως πιστεύεται, εἶναι τὸ μόνο σωζόμενο χειρόγραφο. Ο V εἶναι ὁ παλαιότερος και πολυτιμότερος κώδικας τοῦ ὑπαρχετύπου β, τὸ ὁποῖο ὁμως διακλαδίζεται σὲ ἑκατοντάδες χειρογράφων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα οἱ σύγχρονες κριτικές ἐκδόσεις χρησιμοποιοῦν κυρίως πέντε: τὸν A (Parisinus 2712), τοῦ 13. αἰ., και τοὺς M (Ambrosianus L 39 sup.), U (Vat. Urbinas 141), Γ (Laurentianus plut. 31, 15+ Leidensis Voss. F 52), Θ (Laurentianus conv. soppr. 140) τοῦ 14. αἰ.

Κατὰ καιροὺς χρησιμοποιήθηκαν μία ἕως δύο δεκάδες ἀκόμη χειρογράφων, κυρίως τοῦ 15. και 16. αἰ., ἀλλὰ χωρὶς συστηματικὴ ἀντιβολὴ και διεξοδικὴ διερεύνηση τῆς ἀλληλεξαρτήσεώς των, ὥστε νὰ προκύψῃ ἕνα πειστικὸ στέμμα. Ἐν ἀναλογισθῇ ὁμως κανεὶς ὅτι τὰ χειρόγραφα τοῦ ἀρχαίου κωμικοῦ προσεγγίζουν σχεδὸν τὶς τρεῖς ἑκατοντάδες (και ὅτι κάπου πενήντα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι τοῦ 13.² και τοῦ 14. αἰ.), καταλαβαίνει πόση δουλειὰ μένει ἀκόμη γιὰ τὸν παλαιογράφο, ἰδίως στὴ βυζαντινὴ τριάδα (Πλοῦτο, Νεφέλες, Βατράχους) ποὺ περιέχεται στὰ περισσότερα χειρόγραφα.

Γιὰ τὶς Νεφέλες ἔγινε ἤδη μιὰ πολὺ καλὴ ἐργασία ἀπὸ τὸν Dover³, ὁ ὁποῖος στὴν πρόσφατη ἐκδόσή του χρησιμοποίησε 67 (ἀπὸ 136 σωζόμενα) χειρόγραφα και βελτίωσε σὲ πολλὰ σημεῖα τὸ κείμενο. Ἐφερε μάλιστα στὸ

1. Ἡ ἄποψη τοῦ W. B. STANFORD, *Aristophanes, The Frogs*, London 1963, σ. lii, ὅτι τὸ κείμενο τοῦ Ἀριστοφάνη στηρίζεται πάνω ἀπὸ 95% στὸν R και V εἶναι ἴσως ὑπερβολικὴ, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα.

2. Εἶναι ἀποκαρδιωτικὸ νὰ βλέπῃ κανεὶς στὴν ἐκδοση τῆς Ὁξφόρδης λ.χ. νὰ μνημονεύονται χειρόγραφα τοῦ 16. αἰ. (B, C, D), ποὺ δὲν ἀποτελοῦν παρὰ τελευταῖα ἀντίγραφα σωζόμενων χειρογράφων (και ἐπομένως εἶναι *codices eliminandi*, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ κοινὰ κενὰ ποὺ παρουσιάζουν στὴ Λυσιστράτη) και νὰ παρασιωπῶνται κώδικες τοῦ 13. και τοῦ 14. αἰ.

3. K. J. DOVER, *Aristophanes, Clouds*, Oxford 1968.

προσκήνιο τρεις αξιόλογους κώδικες: τὸν N (Neapol. II F 27, 14.-15. αἰ.), τὸν E (Mutin. Estensis 127, 14. αἰ.) καὶ κυρίως τὸν δυσανάγνωστο¹ ἀλλὰ πολύτιμο M4² (Ambrosianus C222 inf., 13. αἰ.), πού εἶναι ν' ἀπορῆ κανείς γιατί δὲν χρησιμοποιήθηκε ἐνωρίτερα, ἀφοῦ εἶχε ἐπισημανθῆ ἀπὸ καιρὸ ἡ ἀξία του τόσο ἀπὸ τὰ σχόλια³ ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Πινδάρου καὶ τοῦ Θεοκρίτου, πού ἐπίσης περιέχει. Πρέπει ὅμως νὰ ἀκολουθήσουν καὶ ἄλλες ὅμοιες ἢ καὶ πληρέστερες — παλαιογραφικὰ — ἐκδόσεις.

Τὸ ὑπαρχέτυπο β, μὲ τίς ἑκατοντάδες χειρογράφων πού περιλαμβάνει, ἐπιφυλάσσει ἀσφαλῶς πολλές ἐκπλήξεις στοὺς φιλόλογους. Ἐδῶ θὰ περιορισθοῦμε στὸ ὑπαρχέτυπο α καὶ θὰ παρουσιάσουμε σοβαρὲς ἐνδείξεις γιὰ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ὑπάρχουν ἐκτὸς ἀπὸ τὸν R καὶ ἄλλοι κώδικες πού ν' ἀνήκουν σ' αὐτό. Ἡ ἔρευνα στηρίζεται σὲ φωτογραφίες καὶ μικροφίλμ τῶν μισῶν καὶ πλέον ἀπὸ τοὺς ὀγδόντα περίπου κώδικες τῶν Βατράχων καὶ ἀπλώνεται σὲ ἀντιβολὴ πενήντα στίχων (1400-50).

Οἱ κώδικες πού χρησιμοποιήθηκαν εἶναι, μὲ τὰ σύμβολα τοῦ White⁴, οἱ ἀκόλουθοι: A, Δ, E, Z, Θ, M, Υ, Φ, X, Ω, G, R, U, V, W, E2, F1, F3, F7, F8, F9, M4, U2, V2, Es 1, Es 2, Es 3, Vb 3, Vb 7, Vo 1, Vo 2, Vp 1, Vp 2, Vp 6, Vp 10, Vp 11, Vs 1, Vv 2, Vv 3, Vv 13 καὶ οἱ Vat. Borg. 12 καὶ Chis. 20⁵.

Οἱ κώδικες αὐτοὶ παρουσιάζουν, ὅπως εἶναι φυσικό, πολυάριθμα σφάλματα καὶ διαφορὲς. Μὲ παλαιογραφικὰ κριτήρια ὅμως σημασία ἔχουν βέβαια μόνο τὰ «ἐνδεικτικὰ λάθη» (errores significativi), ἐκεῖνα δηλ. πού δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ διαπραχθοῦν συχνά, οὔτε ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν κάθε ἀντιγραφέα· ἐνδιαφέρουν ἐπίσης οἱ μοναδικὲς σὲ ἰδιοτυπία γραφὲς καὶ τὰ παράδοξα σφάλματα (lectiones/errores singulares), πού προδίδουν ἀμέσως τὴν ἀλληλεξάρτηση, ὅπου ὑπάρχει. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ αὐτά, στὴν προκειμένη περίπτωση παλαιογραφικὴ βαρύτητα ἔχουν μόνο ἐκεῖνα τὰ σφάλματα καὶ οἱ ποικίλες γραφὲς

1. Ὑποπτεύομαι ὅτι ὁ γραφέας αὐτοῦ τοῦ χειρογράφου εἶναι τῆς ἴδιας ἐποχῆς μὲ ἐκεῖνον πού συμπλήρωσε τίς σελίδες πού ἔλειπαν στὸν γνωστὸ κώδικα M (Londin. addit. 11727) τοῦ Θουκυδίδη. Στὸ πρῶτο βλέμμα ἡ γραφὴ δίνει τὴν ἐντύπωση ἀραβικῶν χειρογράφων.

2. Ὁ Dover ἀντὶ M4 τὸν ὀνομάζει K. Χρησιμοποιῶ γιὰ λόγους ὁμοιομορφίας τὰ σύμβολα τοῦ J. W. WHITE, Class. Phil. 1 (1906) 1 κέ.

3. Τὰ σχόλια τοῦ κώδικα αὐτοῦ ἔχουν ἤδη δημοσιευθῆ: POSITANO-HOLWERDA-KOSTER, Scholia in Aristophanem, Jo. Tzetzae commentarii, I - III, Groningen - Amsterdam 1960 - 62.

4. Βλ. ἀνωτ. σημ. 2.

5. Ἐπτὰ κώδικες, οἱ W, Es 1, Es 3, Vb 2, Vb 7, Vp 11 καὶ ὁ Vat. Borg. 12, δὲν ἔχουν τοὺς στίχους 1400 - 50, γι' αὐτὸ στοὺς κώδικες αὐτοὺς ἔγινε ἀντιβολὴ τῶν πρῶτων πενήντα στίχων τῶν Βατράχων. Ἡ ἄποψη ἐπομένως ὅτι κανείς ἀπὸ τοὺς κώδικες αὐτοὺς δὲν ἀνήκει στὴν ὁμάδα α διατυπώνεται μὲ κάποια ἐπιφύλαξη.

(variae lectiones) ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθοῦν στὴν ἐποχὴ τῶν ὑπαρχετύπων ἢ καὶ τοῦ ἀρχετύπου, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ ὅτι ἓνα σφάλμα ἢ μιὰ γραφὴ εἶναι τόσο παλαιότερη ὅσο τὴ συναντοῦμε σὲ περισσότερους ἀνεξάρτητους κώδικες.

Τὸ ἀρχέτυπο τῆς βυζαντινῆς τριάδος, δηλ. τοῦ Πλούτου, τῶν Νεφελῶν καὶ τῶν Βατράχων, πρέπει νὰ θεωρῆται ὡπωσδήποτε παλαιότερο ἀπὸ τὸ ἀρχέτυπο τῶν λοιπῶν κωμωδιῶν.

Ἡ περιορισμένη ἀντιβολὴ πενήντα μόνο στίχων δὲν προσφέρει ἀσφαλῶς ἱκανοποιητικὴς δυνατότητες γιὰ τὴ χρονολογικὴ του τοποθέτηση· καὶ ἂν, ἔστω μὲ κάποια ἐπιφύλαξη, τὸ τοποθετήσουμε στὸν 9. αἰῶνα, δὲν μπορούμε νὰ εἴμαστε καθόλου βέβαιοι ἂν ἦταν γραμμένο σὲ μικρογράμματη γραφὴ, ὅπως γενικὰ πιστεύεται γιὰ τὸ ἀρχέτυπο τῶν ὑπόλοιπων κωμωδιῶν. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ πρέπει νὰ θεωρῆται βέβαιο εἶναι ὅτι εἶχε καὶ σχόλια στὰ περιθώρια καὶ ποικίλες γραφές ἀνάμεσα στὶς γραμμές (super lineam). Ἀπὸ αὐτὲς ἄλλες σώθηκαν στὸ ὑπαρχέτυπο β, κι ἄλλες στὸ α, ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ R (ὅπως θὰ ὑποστηρικθῆ πιὸ κάτω) περιελάμβανε καὶ τὰ χειρόγραφα Vp 1, V 2 καὶ Γ. Ἀπὸ τοὺς δύο κλάδους ὁ α κράτησε πιστότερα τὶς διπλῆς γραφές, ἐνῶ ὁ β διατήρησε πιὸ ἐκτεταμένα σχόλια.

Τὰ δεδομένα ὀδηγοῦν στὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ ἀρχέτυπο εἶχε:

- εἰσήνεγκε*
1405 Δύ' ἄρματ' εἰσέθηκε καὶ νεκρῶ δύω,
φίλοι
1409 Ἄνδρες σοφοί, κἀγὼ μὲν αὐτοὺς οὐ κρινῶ,
φανεῖται
1428 βραδὺς πέφυκε, μεγάλη δὲ βλάπτειν ταχύς,
πράξαντες
1450 τάναντία πράττοντες οὐ σωζοίμεθ' ἄν;...

καὶ ὅτι ἀπὸ τὶς διπλῆς γραφές τὸ ὑπαρχέτυπο β κράτησε μόνο τὶς κύριες¹ καὶ ἀδιαφόρησε γιὰ τὶς s. l. γραφές (ὅπως προκύπτει σταθερὰ καὶ ἀνεξαιρέτα ἀπὸ ὅλα τὰ σωζόμενα χειρόγραφα τοῦ κλάδου αὐτοῦ), ἐνῶ τὸ ὑπαρχέτυπο α διατήρησε (μὲ ἀξιολογικὴ ἀντιστροφή² κάποτε) τὶς διπλῆς γραφές:

<i>εἰσέθηκε</i>	<i>σοφοί</i>	<i>φανεῖται</i>	<i>πράττοντες</i>
1405 εἰσήνεγκε,	1409 φίλοι,	1428 πέφυκε,	1450 πράξαντες.

1. Δὲν εἶναι ἀσφαλῶς βέβαιο ποῖος κλάδος κράτησε τὶς κύριες γραφές καὶ ποῖος τὶς περιθωριακῆς. Βέβαιο πάντως εἶναι ὅτι στὰ ὑπαρχέτυπα ἡ διαφοροποίηση εἶχε ἤδη συντελεσθῆ.

2. Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἔγινε ἀξιολογικὴ ἀντιστροφή, γιατί

Οι κύριες γραφές του υπαρχετύπου αυτού (*εισήνεγκε, φίλοι, πέφυκε, πράξαντες*) πέρασαν στα χειρόγραφα R, Vp 1, V2, Y, με μόνη διαφορά ότι στην τρίτη περίπτωση αντί *πέφυκε* ο R προτιμᾷ την s. l. γραφή *φανεῖται*, που υπάρχει και στο λεξικό Σούδας.

Δέν πρέπει να ὀδηγηθῆ κανείς εύκολα στο συμπέρασμα ὅτι οἱ super lineas γραφές εἶναι κατώτερες ἢ νεώτερες, γιατί και ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο και ὡς πρὸς τὸ μέτρο εἶναι ἐφάμιλλες και συχνὰ ἀνώτερες ἀπὸ τις κύριες· δὲν ἀποκλείεται λοιπὸν νὰ προέρχωνται ἀπὸ διαφορετικὴ «ἐκδοση» τοῦ κειμένου και, μερικὲς τουλάχιστον ἀπὸ αὐτές, νὰ ἀντιπροσωπεύουν τὸ αὐτόγραφο τοῦ κωμικοῦ.

Οἱ τέσσερις περιπτώσεις που ἀναφέρθησαν ἦταν *variae lectiones* τῶν δύο κλάδων. Ὑπάρχουν ὅμως στὴν περιορισμένη αὐτὴ περιοχὴ και *errores significativi*. Πρόκειται γιὰ τρία μετρικὰ σφάλματα που ἀνάγονται στὴν ἐποχὴ τῶν υπαρχετύπων.

1420 *Ἐπότερος οὖν ἂν τῇ πόλει παραιέσειν...*

οὖν ἂν α (: R, Vp 1, V2, Y), *ἂν οὖν* κλάδος β

1440 *Εἰ ναυμαχοῖεν, κἄτ' ἔχοντες δξίδας...*

κἄτ' ἔχοντες β, *κατέχοντες α*¹

Τὸ λάθος αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐνδειξὴ ὅτι ἴσως τὸ ἀρχέτυπο ἦταν σὲ μεγαλογράμματη γραφή, γιατί ἔτσι μόνο ἐξηγεῖται ὅτι στοῦ ἑνα υπαρχέτυπο ἐγινε σωστὴ μεταγραφὴ σὲ μικρογράμματη και στοῦ ἄλλο ὄχι.

Ἡ γραφὴ αὐτὴ (*κατέχοντες*) ὑπάρχει ἐπίσης και σὲ μιὰν ἄλλη ἀνεξάρτητη ὁμάδα γ (*χειρόγραφα X, Ω, Es 2, F1, F7, F9, Vp 2, Vp 10, Vv 3*), ἢ ὅποια παρουσιάζει πολὺ μεγάλη συνοχὴ και ὁμοιομορφία, και κινεῖται περίεργα ἀνάμεσα στοῦ υπαρχέτυπα α και β. Δέν ἀποκλείεται τελικὰ νὰ ἀποδειχθῆ ὅτι ἔχει τὴν προέλευση ἀπὸ ἑνα τρίτο, ἀνεξάρτητο υπαρχέτυπο γ, χωρὶς ὅμως γιὰ τὴν ὥρα νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῆ κάτι θετικὸ πάνω σ' αὐτό.

Τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ ὅμως μετρικὸ σφάλμα, που ἀποτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο τὴν «εἰδοποιὸ διαφορά» τοῦ κλάδου β ἀπὸ τὸν α, εἶναι τὸ ἀκόλουθο:

ἀλλιῶς μένει ἀνεξήγητο πῶς στοῦ ἴδια σημεῖα, ἐντελῶς συμπτωματικὰ, πολλοὶ ἀντιγραφεῖς, ἀνεξάρτητα ὅ ἑνας ἀπὸ τὸν ἄλλον, προτίμησαν τὴ γραφὴ τοῦ περιωρίου, χωρὶς νὰ ὑπάρχη κάτι μεμπτὸ στὴ γραφὴ τοῦ κειμένου. Ἐὰν ὅμως ἡ γραφὴ πέρασε με ἀντιστροφή στοῦ κείμενο ἤδη τοῦ υπαρχέτυπου, τότε δὲν παρουσιάζεται κανένα πρόβλημα.

1. Ὁ Vp1 σήμερα ἔχει τὴ σωστὴ γραφὴ *κἄτ' ἔχοντες*: τοῦτο ὅμως ὀφείλεται σὲ διορθωση. Ὁ διορθωτὴς ὡστόσο δὲν ἐφρόντισε οὔτε τις δυὸ λέξεις νὰ διαχωρίση οὔτε τὸν παλιὸ τόνον νὰ ἐξαφανίση, ἀλλὰ ἀρκέστηκε μόνο νὰ προσθέση ὅ,τι τοῦ χρειάστηκε. Πόσο εύχάριστο θὰ ἦταν γιὰ μᾶς, ἂν ὅλοι οἱ διορθωτὲς ἔδειχναν τὴν ἴδια ἐπιπολαιότητα!

Στὸ ἀρχέτυπο, ποῦ εἶχε ἀσφαλῶς ἀνάμεσα στὶς γραμμὲς ὄχι μόνο ποικίλες γραφές ἀλλὰ καὶ γλῶσσες, σχόλια, προσθήκες κλπ., θὰ ὑπῆρχε:

1422-3 *Πρῶτον μὲν οὖν περὶ Ἀλκιβιάδου τίν' ἔχετον*

*εἶπατον
γνώμην ἐκάτερος; ἢ πόλις γὰρ δυστοκεῖ...*

Ἡ λέξις *εἶπατον*, ποῦ ἀπὸ πρώτη ματιὰ φαίνεται ἀπαραίτητη, παρέσυρε τὸν γραφέα τοῦ ὑπαρχέτυπου β νὰ τὴν περιλάβῃ μέσα στὸ κείμενο καὶ νὰ γράψῃ ἔτσι τὸν ἄμετρο στίχο:

γνώμην ἐκάτερος εἶπατον' ἢ πόλις γὰρ δυστοκεῖ...

Τὸ σφάλμα αὐτὸ ὑπάρχει σὲ ὅλα τὰ χειρόγραφα τοῦ κλάδου β καὶ εἶναι παλαιότερο ἀπὸ τὸν 12. αἰ., ἀφοῦ ὑπάρχει ἤδη καὶ στὸ V. Ἡ σωστὴ γραφή ὑπάρχει ὄχι μόνο στὸν κλάδο α, ἀλλὰ καὶ στὴν ομάδα γ ποῦ μνημονεύτηκε ἐνωρίτερα.

Ἐπὶ χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις στὴ μικρὴ ἔκτασι τῶν 50 στίχων εἶναι ἴσως ἀρκετὲς γιὰ νὰ δείξουν ὅτι τὰ χειρόγραφα R, Vp 1, V2 καὶ Γ ἔχουν ὅλα κοινὴ προέλευσι. Μήπως ὅμως ἡ ὁμοιότητα αὐτὴ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι τὸ R εἶναι τὸ πρότυπο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔχουν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἀντιγραφῆ τὰ ὑπόλοιπα; Ἐνα τέτοιο ἐνδεχόμενον στὴν προκειμένη περίπτωσι ἀποκλείεται, γιὰτὶ ὑπάρχουν σημαντικὲς διαφορὲς ἀνάμεσα στὸ R καὶ τὰ ὑπόλοιπα τρία, ὅπως γίνεται φανερό ἀπὸ τὶς γραφές:

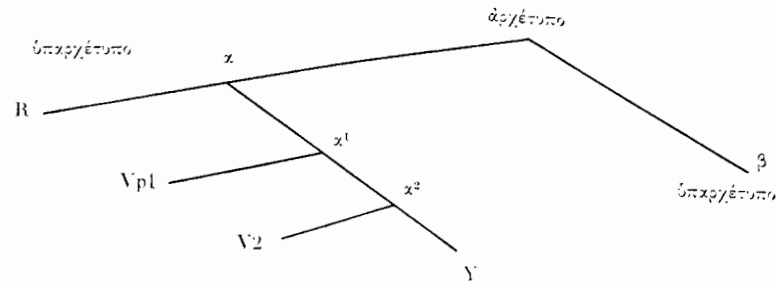
	R	Vp 1, V2, Γ
1410	<i>μόνον</i>	<i>μόνα</i>
1411	<i>αὐτὸς</i>	<i>αὐτοὺς</i>
1417	<i>φέρε</i>	<i>φέρε δὴ</i>
1418	<i>ποιητὴν</i>	<i>ποιητήν</i>
1421	<i>μέλλει</i>	<i>μέλλη</i>
1428	<i>φανεῖται</i>	<i>πέφνεκε</i>
1448	<i>χρησαίμεσθα</i>	<i>χρησαίμεσθ' ἴσως</i>

Ἄλλὰ οὔτε καὶ μεταξὺ τῶν τριῶν νεώτερων κωδίκων φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ ἄμεση ἀλληλεξάρτησι: πάντως ὁ κώδικας Vp 1 βρίσκειται ὅπωςδὴποτε πιὸ κοντὰ στὸν R, ὅπως δείχνουν καὶ οἱ γραφές:

	Vp 1	V2, Γ
1400	<i>δύο</i>	<i>δύω (R)</i>
1409	<i>συλλαβῶν (R)</i>	<i>ξυλλ - V2, ξυλ - Γ</i>
1409	<i>τὰ βιβλία (R)</i>	<i>καὶ τὰ βιβλία</i>
1428	<i>μεγάλα δὲ (R)</i>	<i>μάλα δὲ</i>
1439	<i>γέλοιον (R)</i>	<i>γελοῖον</i>
1448	<i>ὀξίδασ (R)</i>	<i>τ' ὀξίδασ</i>

"Αλλωστε αν οι κώδικες V2 και Γ ήταν αντίγραφα του Vp 1, έπρεπε να έχουν και τα ακόλουθα δύο μεγάλα σφάλματά του: 1401 φράσις¹ (άντι του όρθου στάσις) και 1434 σοφώς ειπεν (άντι σοφώς γάρ ειπεν).

Άλλα ούτε μεταξύ V2 και Γ υπάρχει αλληλεξάρτηση, γιατί τα σφάλματά τους δεν είναι κοινά: το V2 έχει δύο λάθη: 1412 έχρας, 1437 Λεόκριτον (άντι Κλ-), ενώ ο Γ περισσότερα: 1410 έγω δύ' (έγω δέ δύ'), 1414 ών (ώνπερ), 1430 λέγεις (έχεις), 1431α και 1431β τῆ πόλει (πόλει) και 1445 εδμαθέστερον (άμ-). Έπομένως προκύπτει το στέμμα:

"Αν ο R ήταν ο μόνος κώδικας του κλάδου α, οι γραφές του, θεωρητικώς τουλάχιστο, θα είχαν την πιθανότητα 50% να είναι όρθες. Ήδη, μετά τη διαπίστωση ότι υπάρχουν και άλλα χειρόγραφα που προέρχονται ανεξάρτητα από το ίδιο υπαρχέτυπο, η αξία του R μειώνεται σημαντικά, και έρχεται στο προσκήνιο το χειρόγραφο α¹, που είναι χαμένο, αλλά έχουμε τη δυνατότητα (και υποχρέωση) να το ανασυνθέσουμε με τη βοήθεια των Vp 1, V2, Γ. Γιατί όσες φορές υπάρχει συμφωνία μεταξύ του R και β, ενώ ο α¹ διαφωνεί, οι γραφές του τελευταίου αποτελούν λάθη χωρίς αξία, όπως:

	R	α¹	β
1428	μεγάλα δέ	μάλα δέ	μεγάλα δέ
1438	αῦραι	αῖρα	αῦραι

Στις περιπτώσεις αυτές τα σφάλματα έγιναν κατά την αντιγραφή του α¹ από

1. Το περίεργο στην προκειμένη περίπτωση είναι ότι πάνω από τη λανθασμένη λέξη φράσις υπάρχει το όρθο σχόλιο λέγεται στάσις ή μάχη: αυτό περιπλέκει τα πράγματα: Άπό άλλου προέρχεται ή αντιγραφή του κειμένου και από άλλου των σχολίων; ή από μιὰ πηγή, από την οποία όμως ή όρθή γραφή στάσις έχει αντιγραφῆ φράσις; Πιο πιθανό το δεύτερο, γιατί και τὰ σχόλια είναι του κλάδου α. Το σφάλμα αυτό παρουσιάζεται επίσης στα δίδυμα χειρόγραφα U και Φ, καθώς και στο Vs 1 (όλα του 14. αί.). Έχει διαπραχθῆ όμως ανεξάρτητα, γιατί όφείλεται στην εύκολη όπτική σύγχυση πρὸς την τελευταία λέξη (φράσις) του άμέσως προηγούμενου στίχου.

τὸ α. Ὅσες φορές πάλι ὑπάρχει συμφωνία μεταξὺ R καὶ α¹, ἐνῶ ὁ β διαφωνεῖ, ὑπάρχει ἴση πιθανότητα καὶ γιὰ τὶς δύο γράφες νὰ εἶναι ὀρθές:

	R	α ¹	β
1420	οὔν ἄν	οὔν ἄν	ἄν οὔν
	(τὸ σφάλμα τοῦ β ἔγινε κατὰ τὴν ἀντιγραφή ἀπὸ τὸ ἀρχέτυπο)		
1440	κατέχοντες	κατέχοντες	κᾶτ' ἔχοντες
	(τὸ σφάλμα τοῦ α ἔγινε ἐπίσης κατὰ τὴν ἀντιγραφή ἀπὸ τὸ ἀρχέτυπο).		

Ὅσες φορές ἔμωσ ὑπάρχει συμφωνία μεταξὺ α¹ καὶ β, ἐνῶ διαφωνεῖ ὁ R, ἡ γραφή τοῦ R πρέπει κατὰ κανόνα νὰ θεωρῆται λαθασμένη καὶ ὅτι τὸ σφάλμα ἔγινε ὄχι κατὰ τὴν ἀντιγραφή τοῦ α ἀπὸ τὸ ἀρχέτυπο, ἀλλὰ τοῦ R ἀπὸ τὸ α. Τέτοιες δὲν εἶναι μόνο οἱ περιπτώσεις ὅπου ἡ γραφή τοῦ R ἀποτελεῖ φανερό λάθος (: 1400 *τέτταρας*, 1402 *δεξιά*, 1410 *ἐγὼ δὲ ἔπη*, 1420 *παραινέσειεν*, 1427 *ὠφελεῖ*, 1439 *φαίνφοιτο*, 1443 *πιστ' ἠγγόμεθα*), ἀλλὰ καὶ ὅπου παρέχει ἱκανοποιητικὸ νόημα, ὅπως:

	R	α ¹	β
1405	<i>νεκρῶν</i>	<i>νεκρῶ</i>	<i>νεκρῶ</i>
1408	<i>παιδία ἦ</i>	<i>παιδία χῆ(=χῆ)</i>	<i>παιδία χῆ</i>
1410	<i>μόνον</i>	<i>μόνα</i>	<i>μόνα</i>
1411	<i>αὐτὸς</i>	<i>αὐτοὺς</i>	<i>αὐτοὺς</i>

Οἱ γράφες αὐτὰς τοῦ R δὲν πρέπει πιά νὰ θεωροῦνται ὀρθές, γιὰτὶ ὑπάρχει ἤδη ὁ α¹ πού ἔριξε τὸ βάρος του πρὸς τὴν ἀντίθετη πλευρά. Γι' αὐτὸ ἡ προτίμηση τῶν ἐκδοτῶν στὸ *μόνον* δὲν εἶναι δικαιολογημένη. Συζητήσιμη εἶναι ἐπίσης ἡ προτίμησή τους στὴ γράφη τοῦ R καὶ στοὺς ἀκόλουθους δύο στίχους:

1417 *εὐδαιμονοίης. Φέρε πύθεσθέ μου ταδί.*
 1448 *τούτοισι χρησαίμεσθα, σωθείημεν ἄν,*

ἀντὶ τῆς γραφῆς τῶν α¹+β: *εὐδαιμονοίης. Φέρε δὴ πύθεσθέ μου ταδί. Τούτοισι χρησαίμεσθ' ἴσως σωθείημεν ἄν* (μὲ συνίζηση τοῦ *οιη* καὶ τοῦ *ειη*). Γιὰτὶ δὲν πρέπει βέβαια νὰ ξεχνοῦμε ὅτι παλαιογραφικὰ πολὺ εὐκόλα παραλείπεται μιὰ λέξη, ἀλλὰ πολὺ σπάνια προστίθεται: καὶ αὐτὸ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὴν προκειμένη περίπτωση καὶ τὸ *δὴ* καὶ τὸ *ἴσως* (ποὺ τὸ παραλείπει ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον ὁ R) φαίνεται νὰ βρίσκωνται ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου τὸ νόημα ἐπιβάλλει τὴν παρουσία τους.

Τὸ ὑπαρχέτυπο α ἔμωσ δὲν περιλαμβάνει ἴσως μόνο τοὺς κώδικες R καὶ α¹ (=Vp 1, V2, Υ). Ὅταν διερευνηθοῦν περισσότεροι κώδικες, ὁ ἀριθμὸς

αυτός ἀσφαλῶς θὰ αὐξηθῆ, μὲ ἄμεσο ἀποτέλεσμα καὶ πάλι τὴ μείωση τῆς σημασίας τοῦ R. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τώρα ἤδη ἡ παλαιογραφικὴ χρησιμοποίησι τοῦ α¹ μπορεῖ ἀσφαλῶς νὰ βοηθήσῃ στὴ βελτίωση τοῦ κειμένου τοῦ μεγάλου κωμικοῦ.

Ν. ΧΙΟΝΙΑΔΗΣ